

კორნელი კეკელიძე

იაკობ ცურტაველი

მეხუთე საუკუნის პირველ მეოთხედში ქართლში ცნობილი ყოფილა ვილაც ჯაღი ან ჯაღა, სომხური და ბერძნული ენებიდან მთარგმნელი. სამწუხაროდ, არც ვინაობა, არც ლიტერატურული შრომები მისი ჩვენ არ გვცნობს, ასე რომ, უძველეს მწერლად, რომლის ნაწარმოები ჩვენამდე შენახულა, უნდა მივიჩნიოთ იაკობ ცურტაველი; მას დაუწერია აგიოგრაფიული თხზულება, რომელსაც ეწოდება „წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“¹.

თხზულებაში ნაჩვენებია ის მომენტი ჩვენი ცხოვრებისა მეხუთე საუკუნეში, როდესაც ირანის შაჰები, თავისი აგრესიული პოლიტიკური ზრახვების განსახორციელებლად, ქართლში ეძებდნენ აქაურ ფეოდალთა შორის საჭირო აგენტებს, რომელნიც შეძლებდნენ ძირი გამოეთხარათ მშობლიური ქვეყნის დამოუკიდებლობისათვის. ამგვარი ტენდენციის ფონზე თხზულებაში ოსტატურად გადაშლილია მწვავე დრამა, რომელსაც ადგილი ჰქონია ქვემო ქართლის ერთ-ერთი პიტიახშის ოჯახში.

შუშანიკი იყო ასული სომეხთა სპასპეტის ან მხედართმთავრის ვარდანისა, რომელიც ცნობილი ისტორიული პირია, მამიკონიანთა საგვარეულოდან, სომეხთა კათალიკოსის საჰაკ დიდის შვილიშვილი, ტარონიდან. ის ცოლად ჰყოლია ქართლის პიტიახშს ვარსკენს, რომელიც ქრისტიანი იყო. ვარსკენი წასულა სპარსეთში და „რამთამცა სათნო ეყო მეფესა“ სპარსეთისასა, ცეცხლთაყვანის-

¹ მ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, გვ. 181-192; ს. გორგაძე, იაკობ ხუცესი, წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი, ქუთაისი, 1917; ილ. აბულაძე, იაკობ ცურტაველი, 1938; ს. ყუბანიეიშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია, I, გვ.34—44; К. Кекелидзе, Памятники древнегрузинской агнографической литературы, Тб., 1956, стр. 7—28.

მცემლობა მიუღია. შაჰს, თანახმად მისი თხოვნისა, ცოლად მიუცია მისთვის „ასული მეფისაჲ“, რომელიც, სომხური რედაქციით, იყო სიდდერი მისი. ვარსკენს შაჰისათვის სიტყვა მიუცია, „ბუნებითს“ ცოლს, ესე იგი შუშანიკს, და შვილებსაც მოვაქცევო. როდესაც შუშანიკმა გაიგო ეს, მიატოვა მეუღლის სარეცელი და სასახლეში თავისთვის, განცალკევებულად, დაიწყო ცხოვრება. ვარსკენმა ამით თავი შეურაცხყოფილად მიიჩნია, თან თავისი განზრახვაც, შუშანიკის მოქცევა, ვერ განახორციელა, ამიტომ სამჯერ აუტანელი ფიზიკური შეურაცხოთა მიაყენა მას და ციხეში ჩასვა. ციხეში შუშანიკმა დაყო ექვსი წელიწადი და მეშვიდე წელს, დიდი ღვაწლისა და მოთმინებისაგან ძალმიხდელი, გარდაიცვალა იქვე, ცურტავს.

ყოველივე ეს აუწერია არამტოუ უბრალო თანამედროვესა და თანადახვდომილს, არამედ სასახლესთან მეტად დაახლოებულს და ამასთან შედარებით მომზადებულ პირს. იაკობს, რომელიც იყო კარის მღვდელი და მოძღვარი შუშანიკისა. იაკობი ერთი იმ პირთაგანი იყო, რომელიც ერთ წამსაც კი არ მოშორებია თავის სულიერ შეილს აუტანელი წამებისა და გაჭირვების დროს, მასთან იყო სასახლეშიც და მის გარეც, ეკლესიაშიც და, შეძლებისამებრ, ციხეშიც. ის ანუგეშებდა და ამხნეებდა შუშანიკს, ის უამებდა მას როგორც ფიზიკურ, ისე სულიერ ტანჯვას. ამ კაცს, როგორც დაახლოებულს და შუშანიკის ცხოვრების ინტიმურ მხარეთა მცოდნეს, უკისრია მისი ღვაწლისა და მოთმინების აღწერა. პიტიახში ვარსკენი ჯერ არ დაბრუნებულყო სასახლეში სპარსეთიდან, სადაც მან ცეცხლთაყვანისმცემლობა მიიღო, როდესაც იაკობი, რომელიც წინასწარ გრძნობდა, თუ რა მოხდებოდა ცოლ-ქმარს შორის, მივიდა შუშანიკთან და უთხრა მას: „ღუაწლსა დიდსა შესლვად ხარ, დედოფალო“, ამიტომ მაუწყე ყოველივე შენი თავგადასავალი, „რამთა ვუწყოდი და აღვწერო შრომაჲ შენიო“. აქედან ნათლად ჩანს, რომ იაკობს შუშანიკის წამების აღწერა არ უკისრია ვისიმე წინასწარი შეკვეთითა და თხოვნით, ამის მზადებასა და თადარიგს ის ჯერ კიდევ ღვაწლისმძღვ დედოფლის სიცოცხლეშივე შესდგომია.

თხზულება რომ იაკობის მიერაა დაწერილი, ეს ჩანს თვით შრომიდან, სადაც ავტორი პირველი პირით ლაპარაკობს თავისთვის შესახებ: „და მეცა, ხუცესი დედოფლისა შუშანიკისი, თანა ვჰყვანდი ეპისკოპოსსა მას“, „ხოლო მე ვიჯმენ ადრე და მივიწიე დაბასა“, „შუშანიკ მრქუა მე... და მე ვარქუ მას“, „მოვიდა ყრმაჲ ერთი და თქუა: „იაკობ მანდა არსა?!“ და მე ვარქუ, ვითარმედ: „რამ გინებს?“

² როგორც ს. გორგაძე ფიქრობდა. გვ. 25.

და მან მრქუა: „უწესს პიტიახში“. და მე დამიკვრდა, თუ რაღსა-მე მიწესს ამას ჟამსა“. და მივისწრაფე და მივედ. და მან მრქუა მე: „უწყია, ხუცეს!“

ბოგრაფიული ცნობები იაკობის შესახებ არ მოგვეპოვება; ვიცით მხოლოდ, რომ ის იყო კარის ხუცესი ან მღვდელი, მოძღვარი შუშანიკისა. რომელიც მისი ბედით ძალიან დაინტერესებული იყო. ყოველ შემთხვევაში, სიკვდილის წინ ის მის თავს აბარებს სახლის ეპისკოპოსს აფოცს: „შემვედრა მე, კაცი ცოდვილი და გლახაკი“ აფოცსაო. ამბობს იაკობი (ილ. აბუ ლაძის გამოც., XVIII, 3—4). როგორც ასეთს. თან ცნობილ იმ დროს მწერალს, მას შეეძლო თვალსაჩინო საეკლესიო კარიერა გაეკეთებინა. საფიქრებელია, რომ შემდეგ ის დადგენილ იქნა ცურტავის ეპისკოპოსად. 506 წლის დვინის კრების მონაწილე ქართველ ეპისკოპოსთა რიცხვში აღნიშნულია ცურტავის ეპისკოპოსი იაკობი, როგორც მეხუთე მღვდელმთავარი ამ კათედრისა აფოცის შემდეგ. აღამიანი, რომელიც მეხუთე საუკუნის ოთხმოციან წლებში კარის მღვდელი იყო, 506 წლისათვის უკვე შეძლებდა ეპისკოპოსის ხარისხის მიღებას (მდრ. ილ. აბუ ლაძე, გვ. 060).

საფიქრებელია. რომ იაკობს, როგორც განათლებულსა და მომზადებულ პირს, „შუშანიკის მარტვილობის“ გარდა, კიდევ დაეწეროს რამე. ყოველ შემთხვევაში. ამის საბუთს გვაძლევს ჩვენ თვით დასახელებული „მარტვილობა“. რომელიც იწყება, როგორც იტყვიან, ex abrupto: „და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქუენ“. გამოდის. თითქოს ეს „მარტვილობა“ გაგრძელებას შეადგენს რომელიც სხვა ნაწარმოებისას. ამასვე გვაფიქრებინებს წინადადებაც: „შუშანიკი იყო „მოშიში ღმრთისაჲ, ვითარცა-იგი ვთქუთ. სიყრმიტგან თვისით“. არსად თხზულებაში არ მოიპოვება ცნობა შუშანიკის ღვთისმომშიშობის შესახებ ბავშვობაში. ცხადია. ავტორს სადღაც რომელიც ნაწარმოებში, წინათაც ჰქონია ლაპარაკი შუშანიკის შესახებ. ეს წინადადება და აგრეთვე სიტყვები: „და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქუენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი“, საფუძველს აძლევს აკად. ი. ჯავახიშვილს იფიქროს. რომ იაკობის შენახული შრომა წარმოადგენს მეორე ნაწილს — შუშანიკის აღსასრულის მომთხრობელს, ხოლო პირველი ნაწილი, რომელშიც ლაპარაკი იქნებოდა მისი ბავშვობის შესახებ. ავტორს ამ შემთხვევაში განგებ არ მოუყვანიიაო³. შეიძლება ეს ასეც იყოს, თუმცა აგიოგრაფიული მწერლობის ტრადიციას ასეთი დანა-

³ ძველი ქართულ-საისტორიო მწერლობა. გამოც. 2, გვ. 25.

წილება ერთი მთლიანი ნაწარმოებისა არ სჩვევია. უფრო საფიქრებელია, რომ პირველი ნაწილი რაიმე მიზეზით დაიკარგა. შეიძლება უფრო ახლოს ვიქნეთ: სიმართლესთან, თუ ვიფიქრებთ, რომ იაკობს დაწერილი ჰქონდა რაღაც ისტორიული შრომა, რომელშიც შუშანიკის შესახებ გაკვრით იყო ლაპარაკი, ისე, როგორც გაკვრით იხსენიებს მას მემპტიანე⁴. ვინაიდან ასეთი გაკვრით მოხსენიება ღირსშესანიშნავი პიროვნების მოწამებრივი აღსასრულისა მაშინდელ ეკლესიურად მოაზროვნე და განწყობილ საზოგადოებას ცნობისმოყვარეობას უღიზიანებდა. იაკობმა მერე ცალკე, საგანგებოდ ან დამტკიცებოთ. როგორც თვითონ ამბობს, აღწერა მისი მარტვილობა⁵.

როგორც აღწერილი ამბების თვითმხილველსა და თანამედროვეს, იაკობს თავის თხზულებაში შეუტანია ცნობები იქ მოხსენიებულ პირთა ვინაობის შესახებ, აღუნიშნავს მათი სახელები. თუმცა სპარსთა მეფის სახელი. ალბათ, შემდეგი დროის გადამწერთაგან, მოთხრობაში ახლა გამოტოვებულია. მას დასახელებული აქვს აგრეთვე მოქმედების ყველა ადგილი, რითაც ჩვენი ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლას ის თვალსაჩინო სამსახურს უწევს. ზოგიერთი პუნქტი ისეთი სიცხოველითა და ნიშანდობლობით აქვს აღწერილი, რომ უკეთესს საგანგებო აღწერილობაშიც კი ვერ მოვიტხოვდით. მაგალითად, იმ ადგილის ბუნებას, სადაც შუშანიკი იტანჯებოდა, ის ასე აგვიწერს: „უამსა ზაფხულისასა ცეცხლებრ შემწუელი იგი მკურვალეზაჲ მზისაჲ, ქარნი ხორშაყნი და წყალნი მავნებელნი, რომლისა მკვდრნიცა მის ადგილისანი, სავსენი სენითა, წყლითა განსივებულნი და განყვთლებულნი, დაწერტილნი და დამქნარნი და დამლიერებულნი, ჩარადოვანნი, პირ-მსივანნი და დღე-მოკლედ ცხორებულნი: და მოხუცებული არავინ არს მათ ქუეყანათა“. ავტორს შეუშკია თავისი თხზულება ქრონოლოგიური ცნობებითაც, როგორც, მაგალითად, ვარსკენის სპარსეთს გამგზავრება, სპარსელების ომი ჰუნებთან, შუშანიკის ტანჯვის დასაწყისი და ეტაპები, მისი ციხეში ყოფნა. გარდაცვალება და ხსენების დღის დაწესება. მას წარმოუდგენია ამ შრომაში ცოცხალი სურათი მაშინდელი ჩვენი ყოფა-ცხოვრებისა, ჩვენი უძველესი კულტურულ-სარწმუნოებრივი ვითარება, სოციალურ-პოლიტიკური წყობილება, საეკლესიო ორგანიზაცია და კერძო საოჯა-

⁴ ქართ. ცხოვრება. მარიამ დედოფლისეული ვარიანტი, გვ. 188.

⁵ საფიქრებელია, რომ მას, როგორც თანამედროვეს, აღწერილი ჰქონდა ვახტანგ გორგასლის მეფობა. როდესაც ვარსკენ პიტიასშიც გარკვეულ როლს თამაშობდა. შესაძლებელია, ეს, დღეს დაკარგული. შრომა ერთ-ერთ წყაროდ ჰქონდა ვახტანგის მემპტიანეს თავისი ისტორიული თხზულების დაწერისას. რასაკვირველია, ამას ჩვენ ვამბობთ არა დაყინებით, არამედ, როგორც სპილოუსს.

ხო ცხოვრება. ასე რომ, ამ მხრივ მისი შრომა არ ეტევა საეკლესიო მიზნით დაწერილი, ისიც აგიოგრაფიული, თხზულების ჩარჩოებში და წმინდა ისტორიულ-ბელეტრისტული პროზის ხასიათი აქვს. კილო მოთხრობისა გამსჭვალულია თავიდან ბოლომდე გულწრფელობით, უშუალოებითა და ბუნებრივობით; ავტორი ერთნაირი მიუდგომლობით გვიხატავს ჩვენ დადებითსა და უარყოფითს (გადაჭარბებული ასკეტიზმისაც კი) მხარეებს ყველაფრისა და ყველასას, ვისაც და რასაც კი ეხება ის თავის თხზულებაში. მოთხრობის ბუნებრივი მიმდინარეობა, რომელმაც არ იცის არც თემისაგან მოულოდნელი გადახვევა აგიოგრაფიული ჟანრის თხზულებებისა, არც გრძელი ტრაფარეტული ლოცვები და სასწაულთა აღწერილობანი, ღრმა ფსიქოლოგიური ანალიზი და მოხდენილი, ლაკონიური ენა მოთხრობისა ამქდავნებს ავტორის უდავო ლიტერატურულ უნარიანობასა და მხატვრულ გემოვნებას. უკანასკნელი ნათლად ჩანს. თუ გნებავთ, ისეთი სახეებისა და მეტაფორა-შედარებებიდან, როგორცაა: ვარსკქენმა „უყამოდ ნაყოფნი ჩემნი მოისთულნა და სანთელი ჩემი დაშრიტა და ყუავილი ჩემი დააქნო, შუენიერებაჲ სიკეთისა ჩემისაჲ დააბნელა და დიდებაჲ ჩემი დაამდაბლა“. ნიქიერი ხელოვანის მიერაჲ მოხაზული შემზარავი სურათი შუშანიკის ცემა-ტანჯვისა და ციხეში ყოფნისა, რომელსაც უფრო აძლიერებს „მატლიცა იგი წყლულთა მათზედა მისთა დასხმული, რომელ-იგი აღილო კელითა თვისითა და უჩუენებდა“ იაკობს.

ავტორის მიზანია განმტკიცება ქრისტიანობისა და სამშობლოსადმი, რომელსაც აწვევა აგრესიულად განწყობილი ირანი, ერთგულებისა და სიყვარულის გრძნობისა. ის ხაზს უსვამს იმ თანაგრძნობას, რომელსაც იწვევს ადამიანის გულში მოწამებრივი ღვაწლი შუშანიკისა, და იმ ზიზღს, რომელიც დაიმსახურა ვარსკქენის ჯალათობამ, პოლიტიკურ-სარწმუნოებრივმა რენეგატობამ და სამშობლოს დაღატმამ. მას, როგორც ღრმად მორწმუნე ქრისტიანს, სჯერა რომ თუ ამ ქვეყნად არა, იქ, საიქიოს, მაინც მოელება ბოლო მამაკაცისა და დედაკაცის უთანასწორობას, ვინაიდან იქ „არა არს რჩევაჲ მამაკაცისა და დედაკაცისაჲ“, იქ მე (შუშანიკმა) და მან (ვარსკქენმა) „სწორი სიტყუაჲ ვთქუათ წინაშე“ ქრისტესა.

თხზულება დაწერილია მეხუთე საუკუნეში. მაგრამ, სახელდობრ, როდის? ამისათვის საჭიროა გავარკვიოთ შუშანიკის წამების თარიღები. ს. გ. ო. რ. გ. ა. ძ. ი. ს. აზრიც, რომელსაც მხარს უჭერს აკად. ი. ჯ. ა. ვ. ა. ხ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. ც., შუშანიკი გარდაიცვალა 472 წლის 17 ოქტომბერს; ის ციხეში ჩასვეს მეფის პეროზის მერვე წელს (466), იქ მან დაყო ექვსი წელი და აღესრულა, მამასადამე, 472 წელსო. მაგრამ

სომხური სვინაქსრის სინქრონოლოგიური ცნობით⁶, შუშანიკი გარდაცვლილა 474—6 წლებში. აქ უფრო დაახლოებული ვართ სინამდვილესთან. საქმე ისაა, რომ თხზულებაში ნათქვამია: „და არს დასაბამი ტანჯვათა მათ წმიდისა შუშანიკისთაჲ თთუესა აპნისისასა, მერვესა თთვსასა და დღესა ოთხშაბათსა... და კუალად ტანჯვაჲ ვარდობისა თთუესა ათცხრამეტსა, და აღსრულებაჲ მისი თთუესა ოკდონბერსა ათჩუდმეტსა, საქსენებელსა წმიდათა მათ და სანატრელთა მოწამეთა კოზმან და დამიანჭსთა“. აქ საყურადღებოა შემდეგი გარემოება: ორჯერ ნახმარია ძველი ქართული სახელწოდება თვისა — აპნისი, ვარდობა, ერთხელ კი რომაული — ოკდონბერი. ყოველ ეჭვს გარეშეა, ამ უკანასკნელ შეთხვევაშიც თავდაპირველ დედანში იყო ქართული სახელწოდება სთულისაჲ. ამისი კვალი დარჩენილა ქართული ტექსტიდან მომდინარე სომხურ რედაქციაში, სადაც შუშანიკის აღსასრული დადებულია 17 ქაღოცს. „ქაღოც“ სიტყვასიტყვითი თარგმანია ქართული „სთულისა“. მაშასადამე, შემდეგი დროის გლოსატორს თუ რედაქტორს სახელწოდება „სთულისაჲ“ შეუცვლია მის დროს ხმარებული სახელით „ოკდონბერი“⁷.

ჩვენ შეგვიძლია გავარკვიოთ კიდევაც, თუ როდის უნდა მომხდარიყო ასეთი შეცვლა. ვფიქრობთ, არაუადრეს მეათე საუკუნისა: შუშანიკის გარდაცვალების თარიღს — „ათჩუდმეტსა ოკდონბერსა“ — მიმატებული აქვს გლოსა: „საქსენებელსა წმიდათა მათ და სანატრელთა მოწამეთა კოზმან და დამიანჭსთა“. ეს გლოსა მეცხრე-მეათე საუკუნეზე ადრე არ შეიძლებოდა გაკეთებული ყოფილიყო, ვინაიდან კოზმან და დამიანეს ხსენება 17 ოქტომბერს მხოლოდ მეცხრე-მეათე საუკუნიდან ჩნდება, მანამდე ის სხვა თვეებში იყო დადებული. ამრიგად, თვეთა სახელები თხზულებაში ყველგან ძველი ქართული ყოფილა და ეს ბუნებრივიცაა: თვეთა რომაული სახელები მეხუთე საუკუნეში არამცთუ ჩვენში, კონსტანტინოპოლის კანცელარიებშიც კი მოულოდნელია.⁸

შუშანიკის ტანჯვა-წამება დაწყებულა „თთუესა აპნისისასა რვასა, დღესა ოთხშაბათსა“. „აპნისი“ აქ უდრის ზუსტად, უმეტნაკლებოდ,

⁶ ი. ლ. აბულაძის გამოცემა, გვ. 63.

⁷ ეს მას იმიტომ ჩაუდენია, რომ, ლიტურგიული მიზნით, საპირო იყო შუშანიკის გარდაცვალება თანამედროვე საზოგადოებისათვის მისთვის გასაგებ ენაზე აღენიშნა; „აპნისი“ და „ვარდობისა“, როგორც თვეები შუშანიკის ტანჯვისა, მას არ შეუცვლია, ვინაიდან ლიტურგიული თვალსაზრისით მათ მნიშვნელობა არაქონდათ.

⁸ В. Б о л о т о в, Христианское Чтение, Журналы Совета Петерб. Академии за 1896—7 гг., стр. 256—7.

„შუშანიკის მარტვილობა“ იაკობ ცურტაველის მიერ დაწერილი უნდა იყოს 476—483 წლებში, მაშასადამე, ის მართლაც უძველესი ძეგლია ქართული ორიგინალური მწერლობისა.

არსებობს მეორე, მოკლე რედაქცია „შუშანიკის მარტვილობისა“, რომელიც ათონის ივერიის მონასტრის XI საუკუნის დამდეგის ერთ-ერთ ხელნაწერში (№ 57) აღმოაჩინა ნ. მ ა რ მ ა¹² და გამოსცა ა. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ მ ა¹³. ეს რედაქცია გადმოთარგმნილი ყოფილა სომხურიდან არა უგვიანეს 940 წლისა¹⁴. იმ რედაქციიდან, რომელიც დაბეჭდილია „სოფერქ ჰაჯაკანქის“ მეცხრე ტომში (გვ. 49—55). სომხური დედანი ამ მოკლე რედაქციისა გადმოკეთებული ყოფილა ვრცელი რედაქციიდან,¹⁵ ხოლო ეს უკანასკნელი გადმოკეთებულია იაკობის შრომიდან¹⁶. ასე იყო წარმოდგენილი მეცნიერებაში აქამდე ურთიერთობა ქართულ-სომხური ტექსტებისა.

1935 წელს ბელგიელმა ორიენტალისტმა P. Peeters-მა გამოაქვეყნა შრომა „Sainte Sousanik, martyre en Arméno-Géorgie“¹⁷, რომელშიც მან მოგვცა ლათინური თარგმანი, ვრცელი გამოკვლევით, „შუშანიკის მარტვილობის“ ქართული და სომხური ტექსტებისა. ამ შრომაში ავტორი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ქართული ტექსტი ფსევდოეპიგრაფიკულია, ის არ ეკუთვნის შუშანიკის თანამედროვე იაკობს. მას საქმე ასე აქვს წარმოდგენილი: სომეხ-ქართველთა საეკლესიო განხეთქილების, ესე იგი მეშვიდე საუკუნის, შემდეგ ქართველებს მის დასამტკიცებლად, რომ შუშანიკი ქართველი წმინდანია. დაუწერიათ პირველი „მარტვილობა“ მისი, რომელიც მალე დაკარგულა. ამის საპასუხოდ სომეხებმა დაწერეს დღეს ცნობილი ვრცელი რედაქცია „შუშანიკის მარტვილობისა“, რომლის მიზანია დაამტკიცოს რომ შუშანიკი სომეხია და სომეხთა წმინდანი. ქართული ფსევდოეპიგრაფიკული. იაკობის სახელით ცნობილი, „მარტვილობა შუშანიკისა“ დაიწერა 940 წლის შემდეგ, გასაბათილებლად, ერთი

¹² Из поездки на Афон, ЖМНП. 1899, № 3; მისივე. Агиографические материалы, I, 64.

¹³ Материалы по грузинской агиологии, გვ. 49—51; ი. ლ. ა ბ ჯ ლ ა ძ ე. მარტვილობა შუშანიკისი, გვ. 49—53.

¹⁴ P. Peeters: „Analecta Bollandiana“, t. 53, fasc. III—IV, გვ. 293; ნ. მ ა რ მ ა თ კ ი არაუგვიანეს VIII საუკუნისა.

¹⁵ „სოფერქ ჰაჯაკანქ“, ტ. IX, გვ. 10—47; ი. ლ. ა ბ ჯ ლ ა ძ ე ს გამოკვლევით, მოკლე, სვინაქსარული რედაქცია წინ უსწრებს ვრცელს (იაკობ ცურტაველი, გვ. 334).

¹⁶ ი. ჯ ა ე ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, გამოც. 2, გვ. 20—23.

¹⁷ „Analecta Bollandiana“, LIII, № 1—2 და 3—4, 1935.

მხრით, სომხურიდან 940 წელს თარგმნილი მოკლე სვინაქსარული რედაქციისა, მეორე მხრით, შესაძლებელია, უხტანესის საისტორიო შრომისაც. რომლებშიც მოცემულია ქართველებისათვის შეუწყნარებელი ცნობა შუშანიკის სომხობის შესახებო. ამ ფსევდოეპიგრაფიკულ შრომას, ამბობს მკვლევარი, რომელსაც ვერ უპოვია გამოხმაურება ვერც საისტორიოსა და ლიტურგიკულ მწერლობაში, ვერც ძველ ქართულ კალენდარში, ვერც „იერუსალიმის განჩინებასა“ და მის გადაშუშავებაში, ვერც შატბერდის სტიხირარსა და საგალობლებში, შემოუნახავს ზოგიერთი ისეთი ცნობა, რომელიც სომხურ რედაქციაშიც არის, ის აგრეთვე ამჟღავნებს, რომ სომხური რედაქცია ატარებს ქართულზე რაღაც დამოკიდებულების კვალს. ასეთია, მაგალითად, არევა სიტყვებისა: „გამოდევნა“ და „გამოდენა“ (fasc. I—II, p. 17, not. 3), „სახლი“ და „სახელი“ (p. 21, not. 1) და სხვ. (p. 20, not. 3, p. 23, not. 3). ამას ყველაფერს Peeters-ი ხსნის იმით, რომ, როგორც ფსევდოიაკობის შრომაში, ისე სომხურ რედაქციაში გამოყენებულია პირველი ქართული, დღეს დაკარგული. რედაქცია „შუშანიკის მარტილობისა“ (fasc. III—IV, p. 304).

ყველაფერი ეს აგებულია მეტი რომ არ ვთქვათ, სრულ გაუგებრობაზე. ჯერ ერთი, არაა მართალი, ვითომც იაკობის შრომა არ პოულობდეს გამოხმაურებას ძველ ქართულ ლიტერატურაში: შუშანიკს ჩვენი ძველი ლიტერატურა იცნობს, და კარგადაც იცნობს¹⁶. მეორე — ფსევდოიაკობისა და სომხური რედაქციის საერთო ადგილები. აგრეთვე კვალი სომხურის ქართულზე დამოკიდებულებისა, ახსნილია იმით, რომ ვითომცდა ორივენი სარგებლობენ პირვანდელი ქართული რედაქციით. მაგრამ, თუ ეს რედაქცია ჯერ კიდევ 940 წლამდე დაიკარგა, როგორ ისარგებლებდა იმით 940 წლის შემდეგ ფსევდოიაკობი? მესამე — არსაიდან არ ჩანს, რომ ფსევდოიაკობს თავისი შრომა დაეწეროს იმ აზრის გასაბათილებლად, რომ შუშანიკი სომეხია და სომეხებთან დამოკიდებულება აქვს. პირიქით. ის ხაზგასმით ამბობს, რომ შუშანიკი „იყო ასული ვარდანისი, სომეხთა სპაჰეტისაჲ.“ მასალის ერთობა და დამოკიდებულების კვალი მაჩვენებელია იმისა, რომ სომხური ვრცელი რედაქცია მომდინარეობს იაკო-

¹⁶ იხსენიებს მას კირიონი სომეხებთან მიწერ-მოწერაში. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, ვახტანგ გორგასლის ისტორიკოსი. აჩანენ დიდი საფარელი, მიქაელ მოდრეკილი, იოანე-ზოსიმეს სვინაქსარი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ვერსია „იერუსალიმის განჩინებისა“ და თვით „იერუსალიმის განჩინება“ ჩვენი გამოცემით. მხოლოდ აქ ხელნაწერში სტრიქონი გადაჭრილი ყოფილა და ახლა იკითხება: „ქსენებაჲ კოზმანისი, რომელი ქართლს იწამა“, თავდაპირველად კი იკითხებოდა ასე: „ქსენებაჲ კოზმან-დამიანეთაჲ და შუშანიკისი, რომელი ქართლს იწამა“.

ზის შრომიდან პირდაპირ, რომ არ ყოფილა არავითარი, დღეს დაკარგული, ქართული შუალედი რედაქცია, ასე რომ, პრიორიტეტი ყოველმხრივ იაკობის შრომას ეკუთვნის. ამის მაჩვენებელია, პირველ ყოვლისა, დეტალები ნაწარმოებისა: ა) ქრონოლოგიური: ვარსკენის სპარსეთს გამგზავრება პეროზის მერვე წელს, აღნიშვნა შუშანიკის სამგზის ტანჯვის დროისა — 8 აპნისს, აღდგომის ორშაბათს, 19 ვარდობისას; ბ) გეოგრაფიული: „ქუეყანა ჰერეთისა“ — საზღვარი ქართლისა, უდი — სასაფლაო ვარსკენის დედისა, შუშანიკის წამების აღგილის ბუნების ზედმიწევნითი აღწერილობა; გ) ყოფაცხოვრებითი: ქალისა და კაცის ერთად პურის ჭამა, მზითვის უკან დაბრუნება, ციხის რეჟიმის აღწერილობა. შეუძლებელია, ეს დეტალები გადმომთარგმნელს, იაკობს, შეეთხზას, გამოტოვება კი მათი თარგმნის პროცესში ქართულიდან სომხურად სავსებით დასაშვებია. ამის მაჩვენებელია შემდეგ ზემოაღნიშნული ცხოველი ტონი მოთხრობისა; ეს ტონი უფრო უდგება უშუალოდ მთქმელს, ვიდრე მთარგმნელს. დასასრულ, ქართულ რედაქციაში არსად ნაციონალური კვალი არ ჩანს: სომხური თავიდან ბოლომდე გაქლენთილია ნაციონალური ტენდენციით. ეს მიუთითებს იმაზე, რომ იაკობის შრომა დაწერილია სომეხ-ქართველთა საეკლესიო ცხოვრებაში ნაციონალიზაციის პროცესის დაწყებამდე, ხოლო სომხური ამის შემდეგ, უფრო სწორად, მათ შორის მომხდარი განხეთქილების შემდეგ.

ეს რომ ასეა, იაკობის შრომა რომ მართლაც სომეხ-ქართველთა საეკლესიო ერთობის ხანაშია დაწერილი, შემდეგიდან ჩანს: 1) დღესასწაულები მოძრავია: შუშანიკის ხსენება დაუწესებიათ არა მისი აღსასრულის დღეს, არამედ ხუთშაბათს; ასეთი პრაქტიკა ჩვენში სწორედ აღნიშნულ ეპოქაში იყო მიღებული და ის მდგომარეობდა იმაში, რომ მოწამეთა და წმინდანთა სახსენებელი თვის რიცხვთან კი არ იყო დაკავშირებული, არამედ შვიდეულის დღესთან. ასე, მაგალითად, მირიანის დროს „დააწესეს დღესასწაული ძლევიტ შემოსილისა ჯუარისაჲ აღესებისა ზატიკისა ზატიკსა, დღესა კვრიაკესა“ (Описание, II, 795), ანდა: „მარტკლიისა უკუანა ზატიკისა, დღესა ოთხშაბათსა“ (იქვე და იოანე-ზოსიმეს კალენდარი); „და განაწესეს დღესასწაული ნეტარისა აბიბოსისი მეხუთესა ზატიკსა, დღესა კვრიაკესა“¹⁹; „პირველსა ხუთშაბათსა შემდგომად ამაღლებისა — დავით გარეჯელისა“²⁰; „პირველსა ოთხშაბათსა შემდგომად ამაღლებისა —

¹⁹ საქართვ. სამოთხე, გვ. 216.

²⁰ იქვე, გვ. 265.

დოდო გარეჯელისა“²¹; „კვრიაკესა მესამესა ზატიკთა — მცხეთის ჭუარისაჲ“ (იოანე-ზოსიმეს კალენდარი): „მესამესა ზატიკსა, დღესა შაბათსა, წმიდისა ნინოჲსი“ (იოანე-ზოსიმეს კალენდარი). 2) ბიბლიური ტექსტის არქაულობა და თავისებურება: პავლე მოციქულის აზრი, რომელიც გამოთქმულია 1 კორინ. VII, 15-ში, აქ ოდნავი ცვლილებითაა გადმოცემული: „არა დამონებულ არს ძმაჲ, გინა დაჲ, არამედ განეყენენ“. 3) ლიტურგიკულმა პრაქტიკამ ჯერ კიდევ არ იცის ჰიმნოგრაფიული ელემენტი, ის ფსალმუნების გალობითა და კითხვით ამოიწურება: შუშანიკის დაკრძალვის ლამეო, ამბობს იაკობი. „განვათიეთ და დავითის ქნართა მით ყოვლად ძლიერსა ღმერთსა და ძესა მისსა, უფალსა ჩუენსა იესუ ქრისტესა ვადიდებდით“. ასეთი იყო საქრისტიანო პრაქტიკა მეექვსე საუკუნემდე²².

იაკობის შრომა ერთ-ერთი უძველესი ძეგლია ქართული ორიგინალური მწერლობისა, მაგრამ ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ ჩვენამდე თხზულება შენახულია იმ სახით, რა სახითაც ის ავტორის ხელიდან გამოვიდა. ძეგლს ზოგიერთი ცვლილება განუცდია: 1) როგორც ნათქვამია, თხზულებას თავში უნდა აკლდეს; 2) გადაწერის პროცესში გამოტოვებულია სპარსეთის მეფის პეროზის სახელი²³; 3) აღწერილობა შუშანიკის მესამედ წამებისა, რომელსაც, თხზულებით, „ვარდობის“ თვეში ჰქონია ადგილი, ეს აღწერილობა სომხურ ტექსტს შემოუნახავს²⁴; 4) მოთხრობა ვარსკენის შვილის წყალში დახრჩობის შესახებ, რომელიც უტყუარი ამბის შთაბეჭდილებას ახდენს. ესეც სომხურ ტექსტში გადარჩენილა²⁵; 5) შეცვლილია სახელწოდება „სთულისა“ ოკდონბრად; 6) მიმატებულია გლოსა კოზმან და დამიანეს შესახებ; 7) ექვი არაა. თხზულებამ ენობრივადაც იცვალა სახე, ყოველ შემთხვევაში, იმაში აღარ ჩანს კვალი „ხანმეტობისა“, რომელიც მეხუთე საუკუნის თხზულებისათვის დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო.

²¹ საქართ. სამოთხე, გვ. 292.

²² К. Кекелидзе, Иерусалимский Канонарь VII в., გვ. 322.

²³ თუ ზოგიერთ ხელნაწერში ფრაგმენტი სიტყვისა მრ... პეროზის სახელს არ შეიცავს (იხ. ი. ლ. აბულაძის გამოც., გვ. 3, სტრიქ. 6’.

²⁴ ი. ლ. აბულაძის გამოც. გვ. 35—36.

²⁵ იქვე, გვ. 23.